

Paul
VALÉRY

Criza spiritului
și alte eseuri

Traducere de Maria Ivănescu

POLIROM
2016

© 1996, 2016 by Editura POLIROM, pentru prezenta
traducere

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Paul Valéry (1871-1945), *Autoportret*
(ulei pe pânză)

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

VALÉRY, PAUL

*Criza spiritului și alte eseuri / Paul Valéry; trad. de
Maria Ivănescu. – Iași : Polirom, 2016*

ISBN print : 978-973-46-3630-3

ISBN ePub : 978-973-46-6054-4

ISBN PDF : 978-973-46-6055-1

I. Ivănescu, Maria (trad.)

821.133.1-4=135.1

Printed in ROMANIA

Cuprins

Reflecții despre măreția și decadența Europei.....	5
Despre națiuni	9
Despre istorie	12
Divagații despre libertate.....	16
Ideea de dictatură	36
Cu privire la dictatură.....	43
America, proiecție a spiritului european	49
Imagini ale Franței.....	53
Prezența Parisului	71
Orient și Occident	77
Orientelem Versus.....	85
Economia de război a spiritului	91
Funcția și misterul Academiei.....	94
Libertatea spiritului.....	104
Variațiuni	129
Voltaire.....	146
Discurs în onoarea lui Goethe	161
Studii și fragmente despre vis.....	187
Omul și cochilia	193
O cucerire metodică	216
Discurs despre istorie	235
Nota (sau Europeanul)	246
Criza spiritului	262

Iată ce atribuia abisurilor nopții profunđa dorință a vechilor greci.

În privința evreilor, aceștia nu vorbesc despre ceruri decât celebrându-i elocvența. Noptile biblice răsună de laudele aduse Domnului. Stelele par să se confunde cu fiii lui Dumnezeu, cu îngerii; tribul fără număr al spiritelor și astrelor face să se audă pe pământ o aclamație uriașă.

„Cerurile slăvesc gloria lui Dumnezeu, iar firmamentul proclamă lucrarea mâinilor sale.”

Autorul *Psalmilor* nu găsește termeni destul de energici pentru a exprima toată puterea acestei extraordinare voci: „Ziua zilei spune cuvânt divin și noaptea vestește știința nopții. Și acestea nu sunt graiuri, nici cuvinte ale căror glasuri să nu se audă. În tot pământul a ieșit vestirea lor și la marginile lumii cuvintele lor... *Non sunt loquelaeneque sermones quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum et in fines obris terrae verba eorum.*”

Iehova însuși îi spune lui Iov; „Stelele dimineții izbucnesc în cântece de veselie.”

Pascal nu simte decât tăcerea spațiilor infinite. El se declară „însăimântat”. Se plânge amarnic de a fi abandonat în lume și nu-l descoperă pe cel care spune prin gura lui Ieremia: „*Caelum et terram ego impleo*. Ciudatul creștin nu-și găsește Tatăl în Ceruri... Dimpotrivă, „privind întregul univers mut, se însăimântă, spune el, ca un om dus în timpul somnului într-o insulă pustie și înfrișătoare...”

Spaima, însăimântat, însăimântător, tăcere eternă, univers mut, astfel vorbește despre ceea ce-l înconjoară una din cele mai puternice inteligențe din câte s-au născut pe pământ.

Se tulbură, se manifestă, se jeluiește ca o fiară hăituită; și, mai mult, ca o fiară care se hăituiește singură, folosind marile resurse pe care le posedă, puterea logicii, virtuțile admirabile ale limbajului,

otrăvind tot ceea ce este vizibil și nerăvășit de dezolare. Se vrea fragilă și amenințată din toate părțile, înconjurată numai de pericole și singurătate, copleșită de teroare și disperare. Nu poate suferi să se știe prinsă în plasa timpului, a numărului, a dimensiunilor, nu vrea să cadă în capcana sistemului lumii. Nu există lucru creat pe lume care să nu-i aducă aminte de îngrozitoarea ei condiție, unele rănind-o, altele înșelând-o, toate îngrozind-o, în așa fel încât contemplația o face să urle a moarte, ducându-mă întotdeauna cu gândul la acel lătrat insuportabil al câinilor la lună; dar acest disperat, capabil să enunțe teoria lunii, se plânge chiar și împotriva propriilor sale calcule.

Și nu numai ceea ce se întâmplă în cer, ci absolut orice lucru și nu numai orice lucru în sine, ci chiar inocenta lor reprezentare îl irită și-l face să urască: *Ce vanitate și pictura asta...* Inven-tează pentru imaginile pe care le solicită artele un fel de dispreț de gradul al doilea.

Nu mă pot împiedica să cred că există un sistem și o afectare în această atitudine de perfectă tristețe, în acest absolut dezgust. O frază bine acordată exclude renunțarea totală.

O dezolare care scrie bine nu este chiar atât de desăvârșită ca să nu salveze de la naufragiu măcar ceva din libertatea de spirit din sentimentul numărului, din logica și simbolismele care contrazic ceea ce afirmă. Există ceva tulbure și parcă o anume lejeritate în specialitatea pe care și-o aleg unii, alcătuită din motive tragice și obiecte impresionante. Ce-i învățăm pe alții repetându-le mereu că sunt nimic, că viața este zadarnică, natura dușmană, cunoașterea iluzorie? La ce folosește să lovești mereu neantul care sunt sau să le spui mereu ceea ce știi și ei?

Nu mă simt în largul meu în acest amestec de artă și natură. Când văd un scriitor reluând și înrăutățind veritabila simțire a omului, adăugându-i

forțe inventate, dorind să luăm abilitatea lui drept emoție, mi se pare ambiguu și impur. Această confuzie de adevăr și fals într-o epocă devine șocantă când o bănuim că intenționează să ne convingă, să ne imprime o direcție. Dacă vrei să mă seduci sau să mă surprinzi, ia aminte să nu-ți văd mâna mai bine decât ceea ce scrie ea.

Văd prea bine mâna lui Pascal.

De altfel, chiar dacă intențiile sunt curate, grija de a scrie și atenția cu care o face au același efect natural ca o intenție ascunsă. Este inevitabil să se împingă la extrem ceea ce este moderat, să se facă dens ceea ce este rar, întreg ceea ce este împărțit și patetic ceea ce nu este decât însuflețit... Falsele ferestre se conturează de la sine. Artistul nu poate să nu sporească intensitatea impresiei observate și să nu redea simetric desfășurările ideii sale dintâi, aproape la fel cum procedează sistemul nervos când generalizează și extinde la întreaga ființă o modificare locală. Nu este vorba de vreo obiecție împotriva artistului, ci de un avertisment de a nu se confunda omul real, cel care a creat opera, cu omul pe care-l presupune opera.

Această confuzie a devenit o regulă pentru Pascal. S-a scris atât de mult despre el, s-au imaginat atât de multe și s-a discutat cu atâta aprindere că a devenit un personaj de tragedie, un actor ciudat și aproape „un mod de întrebuințare” al comediei cunoașterii. Unii joacă rolul lui Pascal. Tradiția a făcut din el un fel de Hamlet francez și jansenist care-și cântărește craniul, craniul lui de mare geometru, înfiorându-se și visând pe o terasă, față în față cu universul. În vântul aspru al infinitului, își vorbește sieși, pe marginea neantului, unde se simte ca pe scena unui teatru stând de vorbă în fața lumii cu propriul spectru.

Și este totuși demn de remarcat că majoritatea religiilor plasează la o altitudine extremă locul celui Atotputernic ca și cum ar fi descoperit marca și

dovezile existenței sale în această ordine siderală care, pe de altă parte, a dat oamenilor ideea, modelul primitiv și primele confirmări ale legilor naturale.

Spre cer se întind mâinile; în el se refugiază ochii sau se pierde privirea; pe el îl arată degetul profetului sau al unui consolator; din înaltul lui tună vorbele și se aud chemări de trâmbițe.

Și, fără îndoială, că nici Cauza primordială, nici Actul pur nici Spiritul nu au un loc fix, cum nu au chip sau părți; dar un instinct care ține poate de structura noastră verticală sau de sentimentul că destinul nostru depinde de niște fenomene foarte îndepărtate, că toată viața terestră este legată de ele, îi întoarce întotdeauna pe oamenii dezorientați, chinuți sau tulburați în spiritul lor de întrebări abuzive spre zenitul locului, *spre înalt*.

A înălța și a împlini o rugăciune¹ nu e decât unul și același cuvânt.

Kant însuși, cedând secretei mișcări a unui misticism naiv, a confundat acel fel de inspirație obținută dintr-o lege morală universală cu senzația pe care i-o provoca spectacolul cerului înstelat.

Am încercat uneori să observ în mine însumi și să urmăresc până la stadiul de idee acest efect misterios pe care-l produc în general asupra oamenilor o noapte senină și prezența astrelor.

Și iată că nu zărim decât obiecte care nu au nimic de a face cu trupul nostru. Noi suntem ciudat de simplificați. Tot ceea ce ne este aproape este invizibil; tot ceea ce este sensibil este intangibil. Plutim departe de noi înșine. Privirea se lasă în voia unei viziuni, într-un câmp de evenimente luminoase pe care, fără voia ei, le unește între ele prin mișcări spontane ca și cum s-ar petrece în același timp, trăgând linii, formând figuri care-i aparțin, pe care ni le impune și pe care le introduce în spectacolul real.

1. În franceză *exhausser* și *exaucer*.

Și totuși distribuția tuturor acestor puncte ne scapă. Ne trezim copleșiți, lapidați, înglobați, neglijați de aceste nenumărate scânteieri.

Putem număra stelele, noi care nu putem crede că existăm în ochii lor. Nu există nici o reciprocitate de la ele la noi.

Simțim ceva care ne cere un cuvânt și altceva care-l refuză.

Ceea ce vedem în cer și ceea ce descoperim în adâncul nostru, sustrăgându-se în mod egal acțiunii noastre, unul scânteind dincolo de posibilitățile noastre, celălalt trăind dincoace de expresiile noastre, creează un fel de legătură între atenția pe care o îndreptăm spre depărtări și atenția noastră cea mai intimă. Parcă ar fi un fel de extreme ale așteptării noastre care-și răspund și se aseamănă prin speranța unei noutăți decisive în cer sau în inimă.

Acestui număr de stele prodigios pentru ochiul nostru, adâncul ființei opune sentimentul nestăpânit de a fi în sine, de a fi unic – și totuși de a fi singur. Eu sunt totul și sunt incomplet. Sunt întreg și parte.

Obscuritatea care ne înconjoară ne lasă sufletul la vedere.

Obscuritatea e semănată cu lumini inaccesibile. E greu să nu le compari cu niște case în care se veghează. Populăm vag umbra unor ființe vii și necunoscute.

Aceeași umbră care suprimă împrejurimile trupului nostru, coboară în consecință sunetul vocii, reducând-o la un cuvânt interior căci avem tendința de a nu vorbi cu adevărat decât unor ființe mai apropiate.

Trăim o stare ciudată de calm și de neliniște. Între „eu” și „non-eu” nu există trecere. În plină lumină există o înlănțuire a gândurilor cu lucrurile, prin actele noastre. Schimbăm senzații pe gânduri și gândurile pe senzații; iar actele noastre servesc de intermediar, iar timpul de monedă. Dar acum aceste schimburi nu mai există, cum nu mai există

acel om în acțiune, măsură a tuturor lucrurilor. Nu există decât două prezențe distincte și altele două incomensurabile. Nu există decât doi adversari care se contemplează și nu se înțeleg. Imensa dezvoltare a perspectivelor se confruntă cu puterea noastră redusă. Pierdem pentru câțiva timp iluzia familiară că lucrurile ne corespund. O muscă nepuțând trece prin geam, aceasta e imaginea noastră.

Nu putem rămâne în acest punct mort. Sensibilitatea nu cunoaște echilibrul. O putem chiar defini ca pe o funcție al cărei rol este de a rupe în ființele vii orice echilibru al puterilor lor. E necesar deci ca spiritul nostru să-și impună singur să iasă din stupoarea lui și să se trezească din această solemnă și imobilă surpriză pe care i-o provoacă sentimentul de a fi totul și evidența că nu e nimic.

Vedem atunci solitarul prin excelență, spiritul, apărându-se prin gândurile lui. Trupul nostru se apără împotriva lumii prin reflexele sale și prin diversele secreții; când le produce la întâmplare ca și cum ar trebui să împlinească ceva în mare grabă; când sunt mișcări oportune și uneori eficace pe care le opune exact celor ce-l oprimă sau îl irită. Nici sunetul nu acționează altfel împotriva inumanului nopții. Se apără prin creațiile sale, unele naive și irezistibile ca reflexele, altele chibzuite, reținute, combinate, articulate și adaptate la cunoașterea pe care o poate avea el despre situația noastră.

Descoperim deci în noi două ordine de răspunsuri la senzația pe care am descris-o și pe care ne-o dă contemplarea cerului și imaginația universului. Unele sunt *spontane*, celelalte *elaborate*. Sunt foarte diferite deși se pot amesteca și combina în același cap; dar pentru a le defini, trebuie să le separăm. Se face adesea distincția între ele, atribuindu-le pe unele *inimii*, pe celelalte *spiritului*, termenii, de altfel, destul de comozi.

Inima suscită în cele din urmă, aproape întotdeauna, în lupta sa împotriva înfățișării înspăimântătoare a lumii, prin puterea dorinței, ideea